

Розділ 1

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ПОСТУПУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сучасна Україна є реальним суб'єктом правовідносин не лише регіональних, а й світових процесів. Причому динамічні державотворчі процеси, конституюючи демократичні політичні інститути визначають місце та роль Української нації в нинішніх цивілізаційних процесах і на перспективу. У людському вимірі сутність цих процесів полягає в тому, щоб створити умови для нового, більш цивілізованого рівня свободи людини та розвитку її творчого потенціалу.

Головним у стратегії розвитку України є орієнтація на європейську систему цінностей, найважливіші складові якої - демократія, ринкова економіка, вільний інтелект - становлять підвалини сучасної цивілізації.

У просуванні в цьому напрямі виникає багато труднощів і протиріч. Демократичні цінності за умов посттоталітарного суспільства були значною мірою деформовані. Базові для західного суспільства поняття ринкової економіки набули за роки незалежності не властивого їм економічного, соціального і морального змісту. Нові форми людської активності, приватне підприємництво в українському суспільстві часто ототожнювалися з антиправовими діями (на що, на жаль, були підстави) і мали наслідком зубожіння населення та розшарування суспільства на багатих і бідних.

Гуманітарна сфера суспільства останніми роками зазнала вельми болючих трансформацій. Масова свідомість була дезорієнтована, в суспільстві зростали меркантилізм, жорстокість, радикальні настрої та апатія. Головною причиною того, що люди сприймали процеси перетворень переважно з негативного бо-

ку стала недосконалість реформаторського процесу, недостатнє врахування людського фактора, непрозорість механізмів приватизації, аморальна поведінка багатьох «нових підприємців» та корумпованість частини носіїв влади.

Гуманітарна сфера, як і суспільство в цілому, утворення складне. Виносячи за власні рамки виробничу (матеріальну) діяльність, вона пов'язана з реалізацією в основному духовного потенціалу людської особистості. Цей потенціал в узагальненому вигляді концентрується навколо трьох фундаментальних інтенцій індивіда - до прекрасного, істини та добра. Відповідно, умовно виділимо три масштабні горизонти: культурний, освітянський, релігійний. Кожний з них націлений на забезпечення духовного вдосконалення людини, а опанування ними в їхній гармонічній єдності є запорукою становлення морально зрілої, всебічно розвиненої особистості.

Гуманітарним розвиток суспільства - це процеси зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності. Гуманітарна політика держави виявляється у послідовному здійсненні заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію гуманітарного розвитку суспільства згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами. Сутністю гуманітарної політики має стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства в цілому.

Завданням гуманітарної політики держави є максимальне пом'якшення негативних наслідків трансформаційних процесів для населення і створення передумов для формування у громадян України активно-оптимістичної життєвої позиції за допомогою створення ефективного законодавства, дієвої економічної та соціальної політики, еволюційне введення гуманітарних сфер у нові економічні умови функціонування.

Лише впевненість у правильності шляху, яким іде країна, створює умови для позитивного світосприйняття, надає можливість людині активніше шукати шляхи до поліпшення власної долі.

ФОРМУВАННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ

Стратегічним вибором України є створення демократичного суспільства європейського стандарту. Розглянемо складові такого стандарту.

1. Державна самостійність. Україна орієнтується на тип державності, що історично склався в європейському регіоні. Така держава є демократичною, що піклується про загальнодержавні інтереси й інтереси окремої особи та спроможні їх захищати. Держава відкрита для рівноправних зв'язків з іншими країнами.

2. Внутрішньополітична стабільність на засадах демократичної Конституції, що має бути забезпечена неухильною підтримкою правових механізмів держави. З метою консолідації суспільства необхідно проводити стратегічну політику у напрямі створення умов і механізмів толерації різних систем цінностей, що існують у суспільстві, але погоджуючи їх із загальнолюдськими цінностями.

3. Громадянське суспільство, що встановлює за допомогою правових норм оптимальне співвідношення загальнонаціональних інтересів, інтересів держави, окремих осіб та їх угруповань. Його соціальною базою має стати «середній клас» люди з розвинутою громадянською культурою, які мають власність та досягли певного рівня добробуту.

4. Україна прагне до всебічного розвитку творчого інтелекту, який розглядають як найважливіший стратегічний ресурс, що забезпечує необхідний рівень економічного та соціального розвитку. Відставання в цій сфері ставить країну в залежність від більш розвинутих країн і створює для неї небезпечну ситуацію перетворення на другорядну державу. Головний резерв прогресу - це інтелектуалізація суспільства.

Створення стабільного демократичного суспільства, в якому людина була б соціально захищеною, мала змогу втілити в життя власні творчі наміри і досягти бажаного рівня добробуту, передбачає впровадження нових форм життєдіяльності у всіх сферах суспільства. У політиці - це, перш за все, принцип вільних

виборів, політичний плюралізм і багатопартійність. Державі тут відводиться роль гаранта інтересів усіх прошарків і соціальних груп суспільства. В економіці - це антимонопольне законодавство, захист ринку, підтримка ризикових інвестицій, гарантування інвестицій у соціально важливі сфери життя (освіта, медицина, наука та ін.). На державу покладаються функції регулювання кредитної та фінансової систем. Держава також регулює ринкові механізми, коли вони суперечать інтересам суспільства, шкодять здоров'ю людей та порушують екологічну безпеку. У сфері соціального захисту - це перерозподіл прибутків на користь малозабезпечених прошарків населення шляхом прогресивного оподаткування, створення для всіх громадян реальних можливостей доступу до освіти, медицини, культурних цінностей тощо.

Визнання цих фундаментальних умов є основою для створення ефективних систем державного управління в економіці, соціальній і духовній сферах суспільства.

Така ідеологічна доктрина приваблива передусім універсальністю культури споживання і прагматизмом у вирішенні соціальних проблем, що перебувають у площині традицій українського народу та його менталітету.

ЗМІЦНЕННЯ І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Для перехідних суспільств формування національної ідентичності є основним чинником у визначенні головних орієнтирів суспільного поступу.

У суспільному розумінні української ідеї можна виокремити певні її форми: національно-етнічний консерватизм, що базується на певній культурній традиції, регіонально-економічний вимір, пов'язаний зі спільністю місцевих інтересів у межах країни, та її політичне розуміння як усвідомлення єдності соціально-політичних інтересів усього населення країни. Ці реально існуючі форми української ідеї пов'язані між собою і є підґрунтям для формування загальнонаціональної ідеологічно-державницької моделі.

Нинішній стан суспільства, за соціологічними даними, протягом останнього десятиліття характеризується дефіцитом

солідарності, довіри до державних інститутів, взаємної довіри, горизонтальних зв'язків у суспільстві. Прогресує замикання на соціальному мікрорівні (родина, сусіди). Побутова, повсякденна мораль залишається чи не єдиним нездевальвованим, соціально значимим ціннісним стрижнем. Мотивації більш високого гатунку (усталена, легітимізована загальносуспільна ієрархія статусів та ролей, цілей та ідеалів, обґрунтування патріотичних почуттів, національної гордості тощо) залишаються поки що напівсформованими або несформованими зовсім, подекуди підмінюються деструктивними «зразками», пропонованими глобальною масовою культурою.

У суспільстві досить сильними залишаються патерналістські настрої, що зумовлює певну популярність відповідних ідеологем та морально-ціннісних настанов - від ностальгії за СРСР до «соціалізму з людським обличчям» і лівих соціал-демократичних рецептів. На цьому тлі активно пропагуються ідеали, що асоціюються з постмодерним суспільством євроатлантичного зразка - радикальний лібералізм, поєднаний з «демократичними цінностями». І те й інше - абстрактного і космополітичного гатунку, практично не адаптоване до реальних українських умов. Утім, і цей напрям має певне співчуття в суспільстві.

Ще один напрям, практично не пов'язаний з двома попередніми, утворюють ідеологи, уявлення, ментальні конструкції націонал-патріотичного штибу, що мають певну вагу в суспільстві, хоча й не належать до найвпливовіших. Власне, вони розташувалися у тому майже незаповненому відтинку суспільної свідомості, де мала б бути ідеологія українського патріотизму.

Але в цілому українці демонструють досить таки апатичне ставлення до абсолютної більшості ідеологічно-ціннісних моделей, пропонованих їм політиками та інтелектуалами. Після подій і результатів виборчої кампанії 2004 р. суспільству вочевидь бракує вектору руху, ясної, чітко артикульованої і популярної серед громадян стратегії спільного поступу. Суспільство залишається роздрібненим і незорієнтованим. Додатковими ускладнюючими моментами є, зокрема, глибоко порушений у нинішніх умовах зв'язок між трьома останніми поколіннями і

гранична взаємна ізолюваність гуманітарної та політико-економічної еліт, які не створюють «єдиного фронту», який конче необхідний у нинішній ситуації.

За всіма ознаками, перебуваємо у стані т. зв. «аномії» (Е. Дюркгейм) - фазі розвитку, коли старі ціннісні орієнтації, моделі соціальної поведінки, ідеологічні настанови вже дискредитовані або неактуальні, нові ж ще не сформовані остаточно. Підставою і водночас інструментом подолання цієї ситуації є актуалізація загальнонаціональної ідеології спільного поступу. Така ідеологія має формуватися з урахуванням впливових нині у суспільстві елементів старих ідеологічних систем, однак не на їх основі. Стрижнева ідея має нести в собі потужний мобілізуючий та консолідуючий потенціал (чого нині немає в ідеологічній сфері) і, по можливості, бути якісно новою. Загальнонаціональна ідеологія має містити продуктивну з цих точок зору інтерпретацію того, що суспільство пропонує на рівні ідейно-духовному та ментальному та чого воно об'єктивно потребує, виходячи з показників його внутрішнього розвитку і зовнішньої ситуації. У перспективі такий, уже сформований і підтриманий суспільством, ідеологічний комплекс має стати орієнтиром та фундаментом для діяльності державних інститутів.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Політичну культуру можна розглядати як спресований у суспільній свідомості національний або груповий історичний досвід і як форму поведінки. Проте політична культура є не лише концентрованим досвідом попередніх поколінь. Кожна сучасна людина має можливість засвоїти цей досвід, розвинути його і примножити новими надбаннями. Невід'ємною складовою політичної культури є також культура функціонування політичних інститутів держави.

Характер і стан політичної культури справляють істотний вплив на формування політичної системи, на особливості політичного режиму, на політичну поведінку людей та громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати політичну свідомість та політичну культуру не просто як показники чи

індикатори наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинники та детермінанти процесу її становлення.

Суспільну свідомість Українського народу можна характеризувати як складну і особливо структуровану. У суспільній свідомості українців змішано різні ідеї і ідеали, міфи, ілюзії та стереотипи мислення, що є як реальним відображенням буття людей, так і помилковими судженнями про рушійні сили сучасного суспільного розвитку.

Довготривалий розвиток України у складі імперських політичних структур, неуспіх кількох спроб державотворення, жорсткий політичний прес сталінізму залишили негативний спадок і в політичній культурі України. Серед найбільш сутнісних рис можна відзначити *моральний, правовий та політичний нігілізм*. Поширений тип людини, залишений нам у спадок тоталітарним минулим - *залежна та інертна особа*.

Відтак, масову свідомість пострадянського періоду дослідники характеризують як амбівалентну, що означена подвійністю і суперечливістю соціальної позиції особистості. Амбівалентність виявляється в орієнтації на взаємовиключні цінності та норми, у суперечливому поєднанні демократичних цілей і тоталітарних засобів їх реалізації. Людина, наділена амбівалентною свідомістю, здатна одночасно виступати за інтеграцію до ЄС, але разом із Росією; за вільний ринок, але з усіма «соціальними гарантіями»; за відродження української мови, але зі збереженням панівного становища російської культури, узаконеного у т.зв. «двох офіційних мовах».

Історико-ідеологічна спадщина України зумовлює перевагу негативних елементів у набутій політичній культурі. Це - відсутність сталих демократичних традицій громадського життя, низький рівень політичної освіти як основної маси населення, так і тих, хто лише за фактом обрання депутатом отримує звання «політик». При цьому головна загроза перспективі соціально-політичних перетворень полягає в злиденному становищі більшості верств населення. Серед демократично розвинутих держав немає жодної, яка б за рівнем життя своїх громадян перебували на такому низькому рівні, як Україна.

До того ж українське суспільство розколоте у соціальному, регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному то-

що вимірах. Типова схема розмежування України заснована на тому, що в Україні існують два полюси - український (крайній Захід) та малоросійський (крайній Схід). Малоросійський полюс відзначається своєрідним «біпатризмом», дуалістичною культурною та психологічною орієнтацією, за якої все українське розглядається як вторинне та похідне від російського. При цьому вся міжполюсна територія країни є перехідною зоною поступового послаблення (із заходу на схід) впливу українського полюсу та посилення впливу полюсу малоросійського.

Дослідники вважають, що в українській неоднорідності немає нічого унікального. Антагонізм між італійцями Півдня та Півночі буде серйознішим, ніж взаємні претензії між жителями Івано-Франківська та Луганська. Французи - це ледь не різні раси, згуртовані ідеєю французького громадянства, мови та культури. Росіяни - це спільнота не менше як трьох великих груп субетносів: північноросіян, південноросіян, сибіряків. Об'єднати східних і західних українців можна у випадку, якщо буде реалізовано ідею Соборної України й українців як єдиного цілого. Тому інтересам України відповідає не федералізація, не конфедералізація, не роз'єднання на дві держави, а поглиблення регіональної ідентичності при посиленні, зміцненні і збагаченні загальнонаціональної української спільноти.

За сучасних умов розвитку цивілізації інтелектуальний потенціал та науково-технологічні інновації, які набувають глобальних масштабів, стають головними чинниками гармонійного розвитку людини та основою соціально-економічного зростання тієї чи іншої держави.

Формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної вільної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті, рецидивів тоталітаристської психології мас і становлення на цій основі громадянської, демократичної політичної культури набуває першорядного значення на шляху політичного розвитку України.

Окреслені завдання мають розв'язуватися конкретними шляхами загальної політичної соціалізації, політичного виховання та політичної освіти громадян, і мають бути спрямовані конкретними заходами на:

- визначення й творче засвоєння цінностей і норм демократії;
- прийняття всіма громадянами ідеї самодостатності й суверенності особистості;
- розуміння ними нових політичних і громадянських можливостей, прав і свобод;
- формування поваги до демократичного правопорядку;
- утвердження в українському суспільстві верховенства права і законності;
- виховання цивілізованих форм вияву активності, у тому числі й форм вияву протесту;
- виховання якостей терпимості, лояльності, політичної толерантності, готовності до компромісів і партнерства.

Для цього необхідно прийняти необхідні закони Верховною Радою України («Про опозицію» та інші). Має бути розвинута програма бюджетного фінансування громадських організацій. Доцільним вважається створення цілісної програми політичної соціалізації (виховання) молоді як у школах, так і у вищих навчальних закладах України.

Окрема увага - становленню правової системи та виховання правосвідомості у суспільстві. Для цього можуть бути активно задіяні міжнародні програми навчання та обміну досвідом студентів, державних службовців тощо.

ЕФЕКТИВНА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ

Ефективна національна ідеологія має містити вичерпні, структурно прості й привабливі, по можливості, для всіх членів суспільства відповіді на низку фундаментальних питань національного буття, серед яких найважливішими є такі:

- 1) фіксація витоків, місця та ролі нації у глобальній історичній ретроспективі, а звідси - у сьогоденному світі;
- 2) обґрунтування загальносуспільної стратегії розвитку і вектору поступу, формування привабливого для громадян образу лінії минуле-майбутнє;
- 3) узгодження загальнонаціональних цінностей та інтересів із загальнолюдськими з одного боку і з цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства - з іншого;

4) легітимація державної влади, тобто обґрунтування її права на керування суспільством і зовнішню репрезентацію нації;

5) визначення і пропаганда об'єктів національної гордості.

Складність етнонаціональної ситуації в Україні полягає насамперед в умовах, що склалися внаслідок багаторічної імперської політики з її головним принципом «поділяй і володарюй», політики насильного переселення і депортації певних етнічних чи соціальних груп або й цілих народів, а також примусової русифікації.

Обов'язком державних структур є створення механізмів узгодження інтересів різних етнічних груп з тим, щоб запобігти можливим конфліктам. Якщо таких механізмів немає, тоді потужні етноареальні групи тяжітимуть до створення власних структур політичної і державної влади. Це несе особливі загрози суверенітету й цілісності Української Держави, особливо при інспірації та підсиленні подібних тенденцій зовні.

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ

Сьогодні в нашій державі немає належного «стрижня самоідентифікації» у вигляді загальнонаціональної ідеї. Поширені в суспільстві міркування щодо розбудови громадянського суспільства, реформ в економіці та в політичному житті, відродження культури ще досить абстрактні й слабо корелюють з реальним життям окремої особи.

Відсутність перспективи у розбудові власного життя породжує пасивність і зниження життєвої енергії народу в цілому. За такої ситуації стати провідною може та політична сила, яка базуватиметься на ідеології майбутнього процвітання та означить реальні шляхи досягнення цього. За умов, що склалися в Україні, найбільш прийнятною є схема свідомості, побудована на ґрунті «здорового глузду». Цей ґрунт існує у будь-якому суспільстві і в переломних ситуаціях завжди є чинником стабілізації та угамування емоційних хвиль масових настроїв.

Завдання гуманітарної політики полягає в тому, щоб, спираючись на певні осередки стабільності в ментальній побудові особи та суспільства, створювати гнучкі механізми адаптації людини до мінливої реальності. В цивілізованому суспільстві

функцію захисту людини значною мірою бере на себе держава. Коли влада держави слабне, моральна свідомість знижується і людина звертається до форм самозахисту або до створення групових структур, побудованих на особистих стосунках, тобто відтворюється ситуація загального протистояння «всіх проти всіх».

МОВНА ПОЛІТИКА

В аспекті формування національної самосвідомості важко переоцінити мовний фактор. Людина, яка за національною ознакою не належить до певної соціально-етнічної спільноти, проте перебуває в її культурному середовищі, неминує набуває психологічних і поведінкових рис, які щодалі більше зближують її зі знайденою соціально-етнічною спільністю і водночас відрізняють від родової.

Оскільки найсуттєвішою і найбільш очевидною формою репрезентації культури є мова, тому у справі національної ідентифікації і консолідації вона має розглядатися як могутній чинник. Це добре розуміють в інших країнах, де протекціонізм державним мовам проводиться на рівні загальнодержавної політики.

У світлі взятого державою курсу на євроінтеграцію, розуміння важливості мовної політики є надзвичайно актуальним для України. За умови формування і розширення потужного наддержавного об'єднання, яким став Європейський Союз, значення культурних і мовних факторів для збереження національної ідентифікації європейських країн виходить на перший план, адже ці фактори залишаться чи не останньою «приватною власністю» національних держав.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА

На жаль, масштаб ідентифікації цінностей і смислу української культури сприймається інколи надто однобоко - як повернення до минулого, протекціонізм етнічному акценту. Водночас спостерігається дивна пасивність щодо сучасних проблем культури. Перехід до нових умов економічного життя негативно позначився на інтелектуально-духовному розвитку. Тому

держава має створити максимально сприятливі умови для того, щоб інвестиції в цій сфері були вигідними за рахунок пільгового оподаткування та підвищення престижу фінансових донорів.

Процеси приватизації, що нині прискорюються, певною мірою торкаються і галузей гуманітарного розвитку. Виникає небезпека, що монополізм державних структур може бути замінений на монополізм приватних осіб. Мета приватизації у сфері культури - створення культурного середовища на конкурентних засадах. Але, на жаль, в умовах недостатньої цивілізованості та стихійного ринку приватні кошти вкладаються насамперед у ті форми масової культури, що дають найбільший прибуток власникам і не завжди є кращими досягненнями культури. Тому регулювання приватизаційних процесів у сфері культури має бути особливо ретельним. Передавати культурні установи у приватне володіння потрібно з рядом обмежень, серед яких мають бути неодмінними: збереження специфіки та призначення культурних закладів, контроль з боку державних експертів з питань культури тощо.

Фінансування розвитку культури має спиратися на загальну державну програму, в якій було б визначено пріоритетні напрями та стратегічні завдання в цій галузі. Єдина державна програма має об'єднувати цільові програми підтримки розвитку культури, як от: програми видавничої діяльності, культурного обміну, розвитку художнього мистецтва, підтримки національного кіно, естради. Особливої уваги заслуговує належна державна підтримка елітарних форм мистецтва (театру, класичної музики), бо за їхнім рівнем світове співтовариство визначає цивілізованість країни.

У межах цих програм доцільно створити розгалужену систему культурних та наукових фондів, що розподіляють кошти згідно зі своїми завданнями на конкурсних засадах, а також системи премій різного ступеня для відзначення видатних досягнень у розвитку культури та науки.

Для розуміння суті демократичних зрушень в Україні, визначення перспектив розвитку суспільства потрібно виважено підійти до феномену політичної культури. (Про політичну культуру йтиметься у наступному розділі.) Будь-які зміни і реформи в

суспільстві можуть бути успішними лише за умови їх відповідності світогляду і ціннісним орієнтаціям більшості представників нації.

РЕЛІГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Особливість релігійної ситуації в Україні полягає в тому, що протягом тисячоліття основні релігійні центри, в юрисдикції яких перебували найбільші конфесії, знаходилися поза її межами. Звідси - традиційні духовно-культурні орієнтації, які водночас сприяли поширенню зв'язків українців зі світовою культурою, але й нерідко слугували інструментом стримування самобутньо-національного розвитку.

Уподовж років незалежності симбіоз релігії й політики, релігії й бізнес-структур в Україні посилювався. Наслідки такого поєднання виявилися невтішними. Віддаючи належне демократичним зрушенням на конфесійній карті Української держави, маємо констатувати одночасно й процвітання таких негативних явищ, як: перманентна регіоналізація релігійного простору країни, нагнітання конфліктної атмосфери у міжправославних відносинах, визрівання тенденцій, спрямованих на клерикалізацію суспільства, зниження рівня душпастирської роботи серед населення і відповідно активізація конфесійних структур на політичному та фінансово-економічному напрямках, падіння загальної культури серед кліру духовенства тощо.

Сьогодні перед Україною постає нелегке завдання усунути означений негатив. За сприятливих умов національної державності стає можливим формування в Україні більш упорядкованої конфесійної структури. На порядку денному - створення адекватного вимогам часу юридично-правового механізму, який би дозволив чітко означити контури та суспільні повноваження релігійної сфери. Це певною мірою упередило б перебирання конфесійними структурами невластивих їм функцій, покладених на інші соціальні інститути. Обмеження політичних і бізнесових амбіцій як церков у цілому, так і окремих священнослужителів - важливий крок до відновлення морально-ціннісного потенціалу релігії.

Майбутній юридично-правовий механізм стосовно регулювання релігійно-церковної сфери соціуму має забезпечити здійснення наступних кроків.

1. Запровадження в якості моделі державно-церковних відносин системи конкордатів. Тобто укладення двосторонніх угод з чітко визначеними обопільними зобов'язаннями між державою і релігійними організаціями, спрямоване передусім на упередження необґрунтованих претензій з боку окремих конфесій, зокрема індиферентних чи ворожих до української державності.

2. Відповідальність за виконання взятих зобов'язань. Ситуація, коли юридичні та фізичні особи не несуть відповідальності за свої дії, провокує релігійні організації в цілому до порушення чинного законодавства, що створює суспільне напруження й небезпечні конфліктні ситуації аж до загроз національній безпеці, втрати цілісності чи суверенітету Української Держави.

3. Встановлення кримінальної відповідальності для осіб, котрі вдаються до політичного ангажування віруючих, маніпулюють свідомістю останніх з метою отримання прибутків. Це стримуватиме численні правопорушення та спроби ставити знак рівності між політикою і релігією, політикою і бізнесом.

4. Прийняття найближчим часом нового Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», оскільки чинний документ уже застарів. Він приймався за специфічної соціально-політичної ситуації у квітні 1991 р. і багато в чому є декларативним актом, а не правовим документом, розрахованим на реальне застосування. Гармонізація державно-церковних і міжконфесійних відносин вимагає невідкладного визначення юридичних механізмів вирішення численних питань, які виникають на релігійному ґрунті й практично випадають з правового простору.

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

В основі соціально-політичних трансформацій замість «державницької» має бути «людиноцентрична» модель, закладена в систему законодавства розвинутих європейських держав. Забезпечення прав людини відтак необхідно розглядати також і як

гуманітарну проблему. Окрім очевидної потреби забезпечення соціальних прав людини фундаментальною вимогою в цій сфері є забезпечення рівності громадян у реалізації цих прав. У цьому аспекті завдання примирення і порозуміння національностей, регіонів, історично антагоністичних груп (ветерани Радянської Армії та ветерани УПА) тощо виступає наріжним каменем реалізації принципу рівності громадян.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК

За сучасних умов розвитку цивілізації інтелектуальний потенціал та науково-технологічні інновації, які набувають глобальних масштабів, стають головними чинниками гармонійного розвитку людини та основою соціально-економічного зростання тієї чи іншої держави. Розвиток інтелектуального потенціалу України не може відбуватися по старому. Стратегія його захисту й інтенсифікації ґрунтується, насамперед, на існуючих у світовій цивілізації можливостях і тенденціях розвитку. Це - розробка й освоєння новітніх технологій і створення матеріальної інфраструктури суспільного інтелекту.

Сучасний стан національної культури й інтелекту зумовлений загальною економічною ситуацією в країні та є несприятливою для їх розвитку. Водночас гуманітарний розвиток повинен бути пріоритетним. Без розвитку інтелектуально-духовного потенціалу суспільство й держава не мають майбутнього. Демократизація суспільного життя, підвищення активності людей, політика у будь-якій сфері діяльності мають сприяти процесам інтелектуально-духовного розвитку. Тут неприпустима монополія структур, котрі диктують власну політику у цій сфері. Держава має належним чином регулювати ці процеси за допомогою фінансової підтримки тих сфер і тих напрямів, в яких вона особливо зацікавлена.

СИСТЕМА ОСВІТИ

Інтелектуальний потенціал формується насамперед у системі освіти. Як і фундаментальні науки, це сфера довгострокового вкладення капіталу, і зворотний ефект виникає лише через

15-20 років. Тому це справа довготривалої державної політики та перспективного планування.

Реформа системи освіти має передбачати впровадження нових концепцій в освіті (як у середній, так і у вищій школі), політику протекціонізму цим нововведенням, випуск підручників, матеріально-технічне забезпечення освітянського процесу, соціальний захист працівників освіти, підняття престижу учителя.

Процес європейської інтеграції для України має охоплювати всі сфери суспільного життя: економічну, політичну, правову, наукову, культурну, освітню. Інтеграція в освітній сфері є чи не найважливішим довгостроковим чинником усього процесу. Адже саме освіта значною мірою закладає погляди, цінності, способи сприйняття й інтерпретації світу тощо. Тому близькість чи принаймні співмірність освіти має стати ефективним стимулятором процесу європейської інтеграції загалом і на довгу перспективу.

Усвідомлення цього фактору керівництвом європейських країн втілювалося в започаткуванні так званого Болонського процесу підписанням у Болонії у 1999 р. 33 країнами Європи угоди про інтеграцію вищої освіти різних країн світу. Пропозиції, розглянуті й виконувані в рамках Болонського процесу, зводяться до наступних ключових позицій.

1. *Уведення двоциклового навчання.* Пропонується увести фактично два цикли навчання: 1-й - до одержання першого академічного ступеня і 2-й - після одержання першого академічного ступеня.

2. *Уведення кредитної системи.* Пропонується увести в усіх національних системах освіти систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. За основу пропонується прийняти ECTS, зробивши її накопичувальною системою, здатною працювати в рамках концепції «навчання протягом усього життя».

3. *Контроль якості освіти.* Передбачається створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що набули випускники. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

4. *Розширення мобільності.* На основі виконання попередніх пунктів передбачається істотний розвиток мобільності студентів. Крім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом.

5. *Працевлаштування випускників.* Одним з важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання випускників мають бути застосовані й практично використані на користь усієї Європи. Всі академічні ступені й інші кваліфікації мають користуватися попитом на європейському ринку праці, а професійне визнання кваліфікацій повинне бути полегшене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, рекомендоване ЮНЕСКО.

6. *Привабливість європейської системи освіти.* Одне з головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу - це залучення до Європи більшої кількості учнів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної накопичувальної системи, легко зрозумілих кваліфікацій і т.п. сприятимуть підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

Звичайно ці напрями для України, як і для інших країн-учасниць, є не догмою, а стратегічними орієнтирами, прямуючи якими потрібно максимально враховувати специфіку традицій і досягнень національної освіти.

НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

Економічне зростання розвинених країн значною мірою (до 80 %) забезпечується активним використанням інтелектуального потенціалу та науково-технологічних інновацій. Нині у світі спостерігається стійка тенденція нарощування масштабів державної підтримки розвитку науки і техніки, отже вітчизняна державна науково-технічна політика має бути адекватною цій тенденції для реалізації стратегічної мети - входження України до провідних технологічно розвинених країн світу.

Наш великий співвітчизник В. Вернадський зазначив: «...той народ, який зможе найповніше, найшвидше, найдосконаліше оволодіти новими знанням, які відкриваються в людському житті, найкраще розвинути і використати їх, - одержить ту силу, досягнення і спрямування якої на загальне добро є основним завданням будь-якої розумної державної політики».

Очевидно, що ефективність або принаймні поступовість науково-технологічного розвитку країни залежить від державної політики: від обґрунтованості засад її формування до ефективності її реалізації. Державна науково-технічна політика є важливою складовою частиною соціально-економічної політики і визначає відношення держави до наукової та науково-технічної діяльності, цілі, форми і методи підтримки такої діяльності.

Насамперед слід виходити з того, що нині наука є основним рушієм не лише технічного й технологічного, а й усього суспільного прогресу. Тому майбутнє українського суспільства визначається передусім розвитком нашої нвуки сьогодні та завтра.

Нааявний науково-технічний потенціал не може дати Україні відчутних переваг, оскільки його інфраструктура сформована з орієнтацією на витратну економіку і неринкові відносини. Зокрема, необхідно відійти від державної монополії на науку, надати можливість для розвитку наукових установ і на ринкових засадах, тобто на базі всіх форм власності - державної, приватної, змішаної, кооперативної тощо. Це, з одного боку, відкриє простір для вільного розвитку і конкуренції у сфері науки, а з іншого, - вивільнить державу від патерналістської ролі щодо всієї науки.

Необхідно перейти від переважно державного фінансування розвитку науки до змішаної системи, де кожна галузь науки - фундаментальна, прикладна, освітянська - фінансуватиметься з різних джерел: державних, відомчих, власних, приватних тощо. У системі державного фінансування науки, за певними винятками, потрібно зрівняльний принцип замінити програмно-цільовим чи контрактним виділенням коштів під конкретні проекти, можливо, з використанням конкурсного відбору.

Становлення наукової системи в суверенній державі, в умовах переходу до ринкової економіки та демократичних принципів керування відбувається повільно. Причиною негативних

процесів, що супроводжують трансформацію вітчизняної наукової системи, була її слабка підготовленість до радикальних перетворень суспільства та запровадження нових функціональних механізмів (у політиці - перехід від тоталітаризму до демократії, в економіці - від адміністрування до ринку, в науці - від державного управління до автономії, самоорганізації і комерціалізації).

Основними проблемами наукової сфери є відсутність стратегії розвитку науки і технологій, домінування державного (відомчого) управління науки, непрозорість фінансування, низька «капіталізація» інтелектуальних продуктів. Щоб упоратися із зазначеними проблемами потрібно забезпечити:

- перехід до стратегічного планування науково-технологічного розвитку як основи суспільно-економічного прогресу держави;
- розбудову системи державного замовлення на науково-технічну продукцію з розподілом фінансування через мережу фондів;
- створення рівних умов для суб'єктів науково-технологічної діяльності всіх форм власності;
- законодавче закріплення функціонування окремих дослідницьких груп (відділів, лабораторій);
- виокремлення дослідника як основного суб'єкта наукової діяльності, носія та власника виробленого інтелектуального продукту;
- визначення об'єктів інтелектуальної власності як невід'ємної складової основного капіталу.

Необхідно створити систему визначення пріоритетів науково-технологічного розвитку та механізмів їх реалізації, розробити програму приватизації об'єктів науково-технологічної діяльності, диверсифікувати джерела бюджетного фінансування, розвивати інститут інтелектуальної власності.

Внаслідок тривалої системної кризи суспільно-економічних відносин українська наука опинилася серед тих суспільних сфер, які зазнали найбільших втрат. Так, чисельність науковців за останні десять років скоротилася вдвічі, а фінансування - майже в десять разів. Відповідно зменшилися основні показники діяльності української науки - кількість публікацій, патентів, виконуваних тем і проектів, впроваджених інновацій. Частина наукової еліти (близько 6 тис. вчених) емігрувала до

країн з більш привабливими умовами для науково-технічної діяльності, насамперед до Росії, США, Німеччини та Ізраїлю. Відбулося стрімке старіння наукового персоналу, передусім через те, що з науки пішла молодь, і не було адекватного припливу молодих наукових кадрів.

Важливою залишається проблема наукових кадрів. Відповідно до нинішніх тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу необхідно здійснити низку комплексних заходів з приведення якісних характеристик складу наукових кадрів у відповідність до вимог інноваційної моделі ринкової економіки. Удосконалення існуючої системи підготовки та використання інтелектуального потенціалу має задовольняти вимоги загальнодержавного завдання - формування нової генерації працівників для економічних галузей інноваційного спрямування.

Для того система удосконалення науково-технологічного потенціалу має вирішити три взаємопов'язаних завдання:

- забезпечення необхідного кількісного поповнення загалу науково-технічних працівників для корекції наявної нині деформації його вікової структури, а також компенсації природного відпливу наявних науковців у найближчі 2-3 роки;

- забезпечення необхідної структурної оптимізації науково-технологічного потенціалу відповідно до встановлених пріоритетів розвитку науки, техніки, технологій, економіки та інших сфер економічної діяльності;

- встановлення постійно діючої системи підвищення функціонального рівня науковців.

Враховуючи специфіку науки, необхідно керуватися принципами поступовості, наступності, збереження наукових шкіл і кадрів, оскільки кавалерійські методи у реформуванні науки спричинять незворотні втрати для України. Отже, реформа в усіх галузях науки - фундаментальній, прикладній, освітянській - попри всю її нагальність, має відбуватися поступово, поетапно, зважено, крок за кроком. Головне - використати всі можливості держави, галузей, регіонів, суспільних інституцій, самої науки для послідовного вирішення назрілих завдань, переходу наукових закладів і установ до нових, ринково-економічних методів забезпечення їхньої діяльності й розвитку та

закласти підвалини для подальшого розвитку української науки як найважливішого чинника прогресу суспільства.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ НА ГУМАНІТАРНУ СФЕРУ УКРАЇНИ

Проблема глобалізаційних впливів на різні сфери суспільного буття є темою вельми популярною, але в дослідженнях цієї проблеми забагато загальних сентенцій та умоглядного теоретизування. Звичайно, теорія також потрібна, проте така ситуація часто робить глобалізаційну проблематику розмислами на загальні теми («глобальні проблеми», «глобальні виклики», «цивілізаційні моделі», «цивілізаційні конфлікти»). Часто повторюються певні тривіальності щодо актуальних проблем (найгрунтовніша цивілізаційна парадигма А. Тойнбі, створена у 30-х роках, знову «відкривається» С. Хантінгтоном). Такими рисами характеризуються зокрема й вітчизняні розробки Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАНУ («Цивілізаційні моделі сучасності»), теоретичні узагальнення київських і харківських соціологів та істориків тощо. Подібна ситуація часто зумовлюється теоретичною строкатістю глобалізаційного дискурсу та відсутністю конкретизації щодо того, в поняттях якого бачення глобального розвитку чиниться аналіз. Справа у тому, що набагато легше говорити про глобальний капіталізм, глобальний фінансовий ринок, несправедливість нового світового порядку, культурний агресивний «тиск» Заходу на інші культури та ін., замість того, щоб зробити структурний аналіз локальних виявів глобалізації.

На заваді стоїть також існування конкуруючих теорій глобалізації, кожна з яких по-своєму розглядає цей процес, визначає ключові сфери її дії (економіка, культура, політика, інформація тощо) та хронологічні рамки процесу (1) від часу виникнення світових релігій, (2) утворення західноцентричної світосистеми близько 1500 р., (3) утворення глобальної економічної системи близько 1870 р., (4) інформаційної та комунікаційної революції 1960-1970-х рр., (5) краху біполярної системи). Тому те, що один дослідник назве виявом глобалізації, інший вважатиме явищем, яке не

має до глобалізації жодного відношення. Діалектика розвитку глобалізаційних теорій залежить від крайнощів редуccionізму та розмивання через розширене тлумачення потрібності самого поняття «глобалізація», коли воно втрачає аналітичний сенс.

Поняття «глобалізаційні впливи у гуманітарному аспекті» містить у собі об'єктивний (але не невідворотний) процес активізації у фізичному та віртуальному просторі масової комунікативної взаємодії людей, яка спричинює трансформацію системи цінностей, поведінкових стандартів, політичної культури, мовно-культурних і цивілізаційних пріоритетів у процесі соціалізації та самоідентифікації. Хронологічно ми обираємо останні 15 років, коли наша соціальна система набула більш відкритого характеру і опинилася в стані біфуркації, нестабільного розвитку, кризи ідентичності, коли зовнішні впливи мають вагомніше значення.

ЗМІНА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЗНАЧУЩИХ ЦІННОСТЕЙ

У даній науковій праці аналізуються деякі структурні елементи глобалізаційних впливів. З матеріалів соціологічних досліджень, моніторингов, опитувань простежуються зміни життєвих та поведінкових пріоритетів населення, ставлення до певних суспільних явищ та інститутів й протиріччя ідеологічних векторів у цих змінах.

Можна спостерігати позитивне ставлення до «західної» (у найширшому розумінні) системи цінностей, яка містить у собі провідні глобалізаційні тенденції (орієнтація на приватну ініціативу, індивідуалізм, приватну власність, захист прав людини, демократичний ідеал, громадянське суспільство тощо). Зв'язок певної системи цінностей та інтенсивності участі у глобалізації є логічним продовженням веберівської проблеми зв'язку етики («протестантська етика і дух капіталізму», «господарча етика світових релігій») та економіки, а відповідно і типу суспільства.

Сповідування цієї системи пріоритетів є шляхом адаптації до глобального світу, який значною мірою та інтенсивно трансформується внаслідок дії капіталістичної економіки. Проте

суспільна свідомість характеризується вибірковістю щодо сприйняття комплексу цих цінностей: адаптуються моделі споживання, частково ставлення до природності приватної власності, але об'єктивна індивідуалізація типу соціальної поведінки в існуючих економічних умовах стає однією з перешкод на шляху становлення структур громадянського суспільства, індивідуалізація схильна до асоціальних тенденцій.

Тут можна також враховувати чинники сталих соціопсихологічних характеристик українців. «Демократичні прагнення» населення тісно корелюють зі змінами рівня життя та оцінкою діяльності, соціальної ефективності владних інститутів, особливо представницьких. Ставлення до таких інститутів переважно скептичне і спричинює ослаблення політичної та електоральної активності. Змінити на краще таку ситуацію, змусити переосмислити пріоритети можуть незвичні способи мобілізації широких верств громадянськості політичною елітою в умовах тривалої ескалації суспільної напруги (ситуація наприкінці 2004 р.). У такому разі не останню роль відіграє чинник особистісний, персональний, оскільки суспільство менше схильне довіряти колективним органам, і більше пов'язує сподівання з чиеюсь персональною відповідальністю, прагненням до обрання харизматичного лідера.

Елементом позиціонування суспільства (країни, народу) у глобальних процесах є його мовна, культурна, цивілізаційна колективна ідентичність, яка відносить його до певної потужної соціокультурної системи (цивілізації). Цивілізаційна ідентичність перебуває в основі регіональних інтеграцій, які є виявом глобалізації (діалектичного поєднання уніфікуючого процесу та процесу, що консервує певну локальну самобутність). Процеси ідентифікації цього рівня в Україні характеризуються такими ж коливаннями, як і ставлення до реальності в Україні «демократичного ідеалу».

Соціально-економічні чинники, міра довіри до владних структур та ціннісно-забарвлений, ангажований інформаційний простір формують амбівалентні уявлення суспільства: прагнення жити «як на Заході» співіснує з негативним ставленням до його глобальних політичних інтенцій, періодичним стихійним

чи організованим посиленням консерватизму на кшталт «радянської ностальгії». Сприяє цій двоїстості орієнтація частини населення на неукраїнський (російський) інформаційний простір, в якому пропагуються пріоритети культурно-психологічного дистанціювання від Заходу.

Це є зрозумілим з точки зору геополітичної та історичної російської цивілізаційної самодостатності. Для меншого суспільства (українського) це зумовлює інтенсифікацію перманентної ситуації «цивілізаційного вибору», конфлікту двох «картин світу», яка подеколи збігається з етнововними та етноідентифікаційними розломами (електоральна карта 2004 р.). Проблема змін національної ідентичності та зовнішньої «векторності» свідомої національної самоідентифікації (наприклад, чи є усвідомлення себе українцем синонімічним щодо вияву проєвропейських симпатій) пов'язана з орієнтацією на потужні культурні простори і змінюється залежно від вектора інформаційного та культурного менеджменту в ЗМІ.

Обсяги мовного та культурного впливу є вельми значними, і щодо російського вектора не мають поки тенденцій до скорочення. Трансформації «політичного українства» у сенсі остаточного усвідомлення національних пріоритетів попри різновекторні культурні «зацікавлення» залишаються проблемою слабкості українського ефіру та інформаційного простору щодо формування соціальних, поведінкових та ментальних стандартів (наприклад майже відсутні українські серіали, які б були конкурентоспроможними).

Одним із елементів глобалізації в гуманітарній сфері є активні міграції населення. Хоча вони зумовлюються найчастіше економічними причинами (щодо міграції з України не беремо чинники біженства та ін.), вектор міграцій, здатність до адаптації мігрантів на новому місці, вірогідність їхнього повернення є показниками місця і ролі певного суспільства у глобальному поділі праці, економічного статусу та перспектив країни щодо загалом трудових та конкретно кваліфікованих людських ресурсів, збереження та збільшення їх інтелектуального потенціалу.

Виходячи з даних переписів населення, статистики державних установ, соціологічних досліджень, аналізуємо соціальні мотивації

міграцій, найбільш бажані вектори міграцій, статистику щодо національного складу емігрантів, їх освітнього рівня та кваліфікації, динаміку міграційного процесу. Міграційні процеси характеризують інтенсивність залучення країни у нове «переселення народів», яке відбувається, але ця інтенсивність далеко не завжди є позитивним показником, оскільки потенційний успіх чи неуспіх суспільства внаслідок участі у міграціях залежить від порівняння соціальної та етнокультурної структури груп емігрантів та іммігрантів, яка для України поки є соціально-но вкрай не вигідною.

* * *

Внаслідок занедбання гуманітарних наук у суспільній свідомості затвердився стереотип, що гуманітаристика є чимось вторинним. Необхідно радикально змінити таке ставлення до наукового пізнання особливо в освітній сфері. Невиправданим також є подальше скорочення частки гуманітарних досліджень в Україні та викладання відповідного корпусу гуманітарних дисциплін у навчальних закладах.

Для реалізації цих завдань Українській Державі потрібно забезпечити:

- створення ефективної системи освіти та демократичного доступу до сучасної якісної освіти;
- створення умов для ефективного відтворення інтелектуальної діяльності; доступ до культурних цінностей;
- впровадження протекціонізму у підтримці вільної від політичної кон'юнктури ефективної просвітницької роботи громадських організацій;
- створення умов, які б забезпечили престиж і привабливість інтелектуальної праці, соціальну захищеність й належний матеріальний рівень життя людей інтелектуальної праці.

Суспільство, до якого ми прагнемо, виправдає всі труднощі перехідних процесів, якщо реальною в царині владних відносин та відносин власності стане формула свободи людини, оскільки її діяльність буде заснована на праві й унормована лише законом.

Національні інтереси Українського народу вимагають вдосконалення політико-правових механізмів подолання суспільної дезінтегрованості та конфліктності. Провідну роль тут може відіграти проведення не регіональної, а єдиної загальнодержавної гуманітарної політики в усіх сферах (освітній, науковій, ідеологічній, конфесійній, етнонаціональній, інформаційно-культурній тощо). Визначати її мають не місцеві керівники чи регіональні політичні діячі, а верховні органи державної влади (Президент України і Верховна Рада України), а координацію науково-аналітичного супроводу забезпечувати відповідні наукові установи.